

СУРХОН-ШЕРОБОД ВОҲАСИ СУҒОРМА ДЕҲҚОНЧИЛИГИ ТАРИХИДАН

Бўриев Соатмўмин Донаевич

Термиз давлат университети

“Фуқаролик жамияти” кафедраси доценти, т.ф.н.

АННОТАЦИЯ

Сурхон-Шеробод воҳаси суғорма деҳқончилиги тарихи узоқ ўтмишга бориб тақалади. Бу ҳақда воҳада олиб борилаётган кенг кўламдаги илмий тадқиқот ишлари, шунингдек, археологик қазилмалар жараёнида топилган ашъвий манбалар кераклича маълумотларни беради. Айниқса, Сурхон-Шеробод воҳасининг гуллаб яшнашида воҳадаги мавжуд сув омборларининг ўрни беқиёсдир. Ушбу мақолада мазкур сув омборларининг фаолияти ҳақида сўз боради.

***Калит сўзлар:** массив, “Жанубий Сурхон сув омбори”, “Шеробод акционерлик жамияти”, агросаноат мажмуаси, сув ресурслари, Сурхон-Шеробод воҳаси, сув билан тўйиниши, канал, ариқ, зовур*

СУРХАН - ШЕРАБАДСКИЙ ОАЗИС ИЗ ИСТОРИИ ИРРИГАЦИОННОГО ЗЕМЛЕДЕЛИЯ

АННОТАЦИЯ

История ирригационного земледелия Сурхан-Шерабадского оазиса уходит корнями в далекое прошлое. Это объясняется масштабными научно-исследовательскими работами, проводимыми в ОАЗИСЕ, а также материальными ресурсами, найденными в процессе археологических раскопок, которые предоставляют необходимую информацию. Особенно в период расцвета Сурган-Шерабадского оазиса роль существующих в оазисе водохранилищ несравнима. Эта пословица рассказывает о деятельности этих водоемов.

***Ключевые слова:** Массив, "Южно-Сурганское водохранилище", "Акционерное общество "Шерабад", агропромышленный комплекс, водные ресурсы, Сурган-Шерабадский оазис, водонасыщенность, канал, ров, канава*

ABOUT THE HISTORY OF SURKHAN-SHEROBAD OASIS IRRIGATION AGRICULTURE

ABSTRACT

The history of irrigation agriculture of Surkhan-Sherabad oasis goes back to the distant past. This is due to the large-scale scientific research carried out in the OASIS, as well as the material resources found during archaeological excavations, which provide the necessary information. Especially during the heyday of the Surgan-Sherabad oasis, the role of existing reservoirs in the oasis is incomparable. This proverb tells about the activities of these reservoirs.

Keywords: Array, "South-Surkhan reservoir", "Sherabad Joint Stock Company", agro-industrial complex, water resources, Surgan-Sherabad oasis, water saturation, canal, moat, ditch

КИРИШ

Сурхон-Шеробод воҳаси суғорма деҳқончилиги тарихи узоқ ўтмишга бориб тақалади. География фанига оид манбаларда ёзилишича, вилоятимиз ҳудуди Сурхон-Шеробод воҳаси деб номланади. Чунки ҳар иккала дарё ҳам воҳанинг асосий суғориш манбаи бўлиб келган. Демак серунум Шеробод чўллари суви билан таъминлаш масаласи шу бугун қўйилаётгани йўқ. Бутун вилоятимиз ҳудуди, шунингдек Шеробод воҳасининг жанубида бундан тўрт минг йил аввал ҳам анча мукамал ирригация тармоқлари мавжуд бўлганлиги тарихдан маълум. Археологлар томонидан Жарқўтонда олиб борилган илмий изланишлар жараёнида бу ҳудудда тараққиёт анча ривожлангани, илм-фан ва маданият гуллаб яшнаганлиги, аждодларимиз деҳқончилик ва чорвачилик билан бирга хунармандчилик, темирчилик, заргарлик, кулолчилик билан ҳам шуғулланганликлари, ўша даврда ҳам кишилар ипакдан турли матолар тўқиганлиги, буғдой донларининг қолдиқлари, ҳозирги кунда ҳаммани ҳайратда қолдираётган сопол буюмлар, шунингдек суви қувурларининг топилиши Сурхон-Шеробод воҳасининг қадимда ҳам ривожланган ҳудудлардан бири эканлигидан далолат бериб турибди.¹

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДЛАР

Олинган манбаларга қараганда, Кайрон-Ангор массиви (ҳозирги Термиз туманидаги “Мустақиллик” жамоа хўжалиги ва Ангор қишлоғи ҳудудидаги жойлар) боғу-роғлардан иборат обод бир маскан бўлган ва вилоятнинг жанубий

¹ Мустақиллик майдонида битта маржон Шеробод. “Сурхон тонги” рўзномаси, 1993 йил, 27 июль, 2-бет

худудларидаги экинзорлар мавжуд сув чашмаларидан каналлар орқали суғорилган. Вилюятнинг марказий қисмидан жой олган “Сурхон” ва “Комсомол 30 йиллиги” (ҳозирги Қумқўрғон туманидаги “Беш қаҳрамон” жамоа хўжалиги) худудлари ўртасидаги Искандар (Македон) кўприги Бандихон сойи устидан сув ўтказиш учун нов сифатида қурилган ва шу мақсаддагина фойдаланилган.²

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Араб тарихчилари ва географларининг берган маълумотларига кўра, Сурхон дарёсининг (ўша даврда бу дарё Чағонруд деб аталган) сувидан шундай фойдаланганки, у йилнинг ҳамма фаслида ҳам Амударёга келиб куйилавермаган. Шунингдек, Испан ва Хитой сайёҳлари, савдогарлари бу воҳада деҳқончилик ва чорвачилик гоят юксалганлигини тилга оладилар. Айниқса V-VIII асрларда Шеробод дарёси, Тўполанг, Сангардак, Қоратоғ, Хонқа, Хўжайпок дарёлари сувларидан воҳа ерларини суғориш учун кенг миқёсда фойдаланилган. Бироқ VIII асрдан кейин, айниқса ўлкада мўғуллар босқинидан сўнг, воҳанинг суғориш тармоқлари бутунлай издан чиққан. Қурғоқчилик, сувсизлик офатлари маҳаллий аҳоли турмуш тарзига тез-тез раҳна солиб турган. Айниқса, Ҳисор ва Бойсун тоғларидаги ўрмонларнинг йўқ қилиниши, ўз вақтида мавжуд дарёлар сувининг камайишига олиб келди. Сувсизлик жабридан жафо чеккан воҳа халқининг асосий машғулоти чорвачилик ва лалмикор ерларда дон экиш бўлиб қолди.³

Чор Россиясининг Ўрта Осиёни истило қилиши натижасида Бухоро амирлигида ҳаёт кескин ўзгарди. Россия ҳукумати раҳбарларининг топшириғи ва Бухоро амири Абдул Аҳадхоннинг розилиги билан ҳарбий муҳандис, капитан Б.Кастальский 1898 йилда Термиз шаҳри худудига сув чиқариш учун ўз лойиҳасини ишлаб чиқди. Сув иншооти Саловат қишлоғининг юқори қисмидан олиниб, Термиз шаҳри ва унинг атрофларини, шунингдек, 40.000 десятина зкин майдонларини суғоришга мўлжалланди.

1909-1911 йилларда яна бир рус ҳарбий муҳандиси А.Г.Ананьев томонидан Сурхон-Шеробод чўлларини ўзлаштириш лойиҳаси ишлаб чиқилди. Бухоро амири Амир Олимхон розилиги билан 1912 йилнинг 23 феввалида А.Г.Ананьев ва Бухоро амири кушбегиси Мирзо Насруллобой ўртасида шартнома тузилди. Ушбу шартномага мувофиқ, Шеробод чўлидан 72.000 десятина ерга 99 йил муддатга Сурхон дарёсидан сув олиб янги ерлани

² Шеробод чўлини ўзлаштириш тарихидан. “Ленин байроғи” рўзномаси, 1966 йил, 6 ноябр, 3-бет

³ Бизнинг кўхна гўзал воҳамиз. “Ленин байроғи” рўзномаси, 1975 йил, 8 январ, 3-бет

ўзлаштириш учун розилик берилди. Қоракамар атрофидан 1200 десятина, Бешқўтон массиви атрофидан 30.000 десятина, ҳозирги Ангор тумани атрофидан 30.000 десятина, Янгиариқ атрофидаги 6000 десятина ер шу шартномага киритилди. А.Г.Ананьев сув учун Бухоро амирлигига ҳар йили декабр ойида 100.000 сўм тўлаб турадиган бўлди.⁴

Унумдор ерларга сув чиқариб катта фойда олиш ҳирси нафақат русларни балки, инглизларни ҳам қизиқтирарди. Шунинг учун улар чор ҳукуматидан Шарқий Бухорони (вилоятимиз ҳудудлари ўша пайтларда шундай аталган) ижарага беришни сўрашади. Бу ўз вақтида рус ва инглизларнинг “Шеробод ҳиссадорлик жамияти” ни тузиш билан тугалланади. Жамиятнинг асосий вазифаси вилоят ер ости ва табиий бойликларини ўрганишга қаратилади. Бироқ бошланиб кетган талончилик уруши бу ишларни тўхтатишга мажбур қилади.

1910-1911 йилларда Занг каналининг ишга туширилиши натижасида 1915 йилга келиб, бутун Шеробод чўлларида пахта майдони 4400 гектарга етказилади. Суғориладиган ерлар қарийб 20.000 гектарга, шу жумладан Шеробод чўлларидаги сувли экин майдони 1200 гектар, пахтазор майдонлари эса 850 гектарни ташкил этган.⁵

Сурхон-Шеробод воҳасини ўрганиш, ўзлаштиришга бўлган қизиқиш ва ҳаракатлар Октябр инқилобидан кейин ҳам давом эттирилади. 1922 йилда Ўрта Осиё давлат университети (САГУ) етакчи олимлари томонидан 300.000 гектар майдонда илмий текшириш ишлари олиб борилади. Натижада 1927 йилда профессор Н.А.Димо таҳрири остида “Шеробод воҳаси, Қизирикдара ва Сурхон дарёсининг ўнг қирғоқ бўйлари тупроқлари” деб номланган китоби нашр этилади. Бу илмий ишдан ҳозирги Қумқўрғон туманидаги “Беш қаҳрамон” ва Жарқўрғон туманига қарашли “Сурхон” жамоа хўжаликларини лойиҳалаштириш ва ташкил этишда фойдаланилади.

Собиқ Шўро даврида Сурхон-Шеробод воҳасини ўзлаштиришга янада эътибор қаратилди. Ҳазарбоғ (1927й), Қумқўрғон (1932й), каналлари қазилди. Какайди (1931й), Занг каналлари (1966й) қайта таъмирланди. Учқизил (1954й), Жанубий Сурхон сув омбори (1967й), Тўпаланг сув омбори, Оқтепа сув омбори, Дегрез сув омборлари, Шеробод машина магистрал канали (ШММК), шунингдек Аму-Занг машина магистрал канали (1973й), Тўпаланг-Қоратоғ (1974й) каналлари қурилди ва ишга туширилди.⁶

⁴ Боболар босиб ўтган йўл. “Сурхон тонги” рўзномаси, 1995 йил, 8 январ, 3-бет

⁵ Шеробод чўлини ўзлаштириш тарихидан. “Ленин байроғи” рўзномаси, 1966 йил, 6 ноябр, 3-бет

⁶ Рўзиев А., Мирзаев Ш, Бораталиев У. Сурхондарё сув омборлари ва агросаноат мажмуасини ривожлантириш масалалари. Т, “Жайхун” нашриёти, 1977 й, 38-39 бетлар

Агар 1966 йилда вилоятимиз бўйича суғориладиган ер майдони 183,3 минг гектар ерни ташкил этган бўлса, бу кўрсаткич бугунга келиб, 327 минг гектар ердан ошиб кетди.⁷

ХУЛОСА

Ўзининг узоқ ўтмишига эга бўлган Сурхон-Шеробод воҳаси бугунги кунда таниб бўлмас даражада ўзгариб, обод бир масканга айланган ҳолда гулгун чаманзорларга айланиб бормоқда. Албатта бу ютуқларнинг замирида инсон меҳнати ва фаолияти ётади. Шундай экан, жонажон диёримизнинг бир гўшаси ҳисобланган Сурхон-Шеробод воҳасини янада ривожлантириш ва боғу-роғларга айлантириш барчамизнинг фидокорона меҳнатимиз эвазига бўлмоқлигини асло унутмаслигимиз керак.

REFERENCES

1. Мустақиллик майдонида битта маржон Шеробод. “Сурхон тонги” рўзномаси, 1993 йил, 27 июль, 2-бет
2. Шеробод чўлини ўзлаштириш тарихидан. “Ленин байроғи” рўзномаси, 1966 йил, 6 ноябр, 3-бет
3. Бизнинг кўҳна гўзал воҳамиз. “Ленин байроғи” рўзномаси, 1975 йил, 8 январ, 3-бет
4. Боболар босиб ўтган йўл. “Сурхон тонги” рўзномаси, 1995 йил, 8 январ, 3-бет
5. Шеробод чўлини ўзлаштириш тарихидан. “Ленин байроғи” рўзномаси, 1966 йил, 6 ноябр, 3-бет
6. Рўзиев А., Мирзаев Ш, Бораталиев У. Сурхондарё сув омборлари ва агросаноат мажмуасини ривожлантириш масалалари. Т, “Жайхун” нашриёти, 1977 1, 38-39 бетлар
7. Сув экиннинг қони. “Сурхон тонги” рўзномаси, 1995 й, 3 март, 2-бет
8. Мустақиллик майдонида битта маржон Шеробод. “Сурхон тонги” рўзномаси, 1993 й, 27 июл, 2-бет
9. Шеробод чўлини ўзлаштириш тарихидан. “Ленин байроғи” рўзномаси, 1966 й, 6 ноябрь, 3-бет
10. Бизнинг кўҳна гўзал воҳамиз. “Ленин байроғи” рўзномаси, 1975 й, 8 январ, 3-бет
11. Боболар босиб ўтган йўл. “Сурхон тонги” рўзномаси, 1995 й, 5 май, 2-бет

⁷ Сув экиннинг қони. “Сурхон тонги” рўзномаси, 1995 й, 3 март, 2-бет

12. Шеробод чўлини ўзлаштириш тарихидан. “Ленин байроғи” рўзномаси, 1966 й, 6 ноябр, 3-бет
13. Рўзиев А. Мирзаев Ш. Бораталиев У. Сурхондарё сув омборлари ва агросаноат мажмуасини ривожлантириш масалалари.Т, “Жайхун”нашриёти, 1977 й, 39-бет
14. Ш. Мирзиёев. Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз, Т, “Ўзбекистон”, 2017 й, 286-бет
15. Худойбердиев Қ, Одинаев А. Тўпаланг сув омбори бунёдкорлари. Т, “Шарқ”, 2006, 50-бет
16. Правила эксплуатация ЮСВ. Т, Институт «Узпроизвод», 1986 г, стр-2.
17. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 29.01.2020 й. 45-сон "Ўзбекистон Республикаси Сув хўжалиги вазирлиги ҳузуридаги Сув хўжалиги соҳасидаги лойиҳаларни амалга ошириш агентлиги фаолиятини ташкил этиш тўғрисида"ги Қарори
18. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 14.08.2019 й. 672-сон "Ер ости сувларига қудуқларни бурғулаш учун рухсатнома бериш бўйича давлат хизматларини кўрсатиш жараёнини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги Қарори
19. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 12.03.2019 й. 215-сон "Ўзбекистон Республикаси Сув хўжалиги вазирлиги ҳузуридаги Катта ва алоҳида муҳим сув хўжалиги объектларининг техник ҳолатини ҳамда бехатар ишлашини назорат қилиш давлат инспекцияси тўғрисида низомни тасдиқлаш ҳақида"ги Қарори
20. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 29.11.2018 й. ПҚ-4039-сон "Ўзбекистон Республикаси Сув хўжалиги вазирлиги фаолиятини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида"ги Қарори
21. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 03.07.2018 й. 500-сон "Ўзбекистон Республикаси Сув хўжалиги вазирлиги фаолиятини тартибга солувчи норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни тасдиқлаш тўғрисида"ги Қарори
22. Ўзбекистон Республикаси Сув хўжалиги вазирлиги ҳузуридаги Сув хўжалигини ривожлантириш жамғармаси маблағларини шакллантириш ва улардан фойдаланиш тартиби тўғрисида Низом (ЎзР ВМ 03.07.2018 й. 500-сон қарорига 2-илова)